

УДК 81-112.2

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

ГІПОТЕЗИ СЕПІРА-УОРФА

Лінгвістика ХХІ ст. активно розробляє напрям, у межах якого мова розглядається як культурний код нації (а не лише як спосіб комунікації та пізнання). Фундаментальні основи такого підходу були закладені працями В. Гумбольдта, О. О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа та ін. Гіпотеза лінгвістичної відносності, більш відома як гіпотеза Сепіра-Уорфа, упродовж останніх 60 років стала предметом зацікавленого обговорення у лінгвістичних, етнографічних, антропологічних, психологічних колах. Як відомо, будь-яка національна мова накладає певний відбиток на бачення світу людьми, що розмовляють цією мовою. Саме мова дає можливість людині пізнати свою духовну суть. У сучасному світі питання про необхідність цього пізнання постає особливо гостро. Тільки при повному пізнанні себе можна досягти максимального розуміння між людьми в процесі міжкультурної комунікації та подивитися на світ очима іншого народу. Отже, проблематика статті знаходиться в царині взаємозв'язку мови та мислення в лінгвоісторіографічному аспекті дослідження.

Підхід до мови як до феномена, що відбиває дух народу, знайшов відбиток в різних концепціях неогумбольдтіанства, включаючи представників етнолінгвістики, які пов'язували специфіку національних мов з відповідними типами національного мислення. Питання взаємозв'язку мови та мислення досліджували такі лінгвісти, як Н. Л. Абрамян, Ф. С. Бацевич, С. Ю. Бородай, Л. Бородіцкі, Г. А. Брутян, С. А. Васильєв, А. Вежбицька, С. Кудрявцева, З. Д. Попова, І. А. Стернін, П. В. Чесноков та ін.

Метою пропонованої статті є розкриття основних тверджень лінгвоісторіографічних студій, автори яких зверталися до поглядів Гумбольдта, Потебні, Сепіра й Уорфа, Л. Вайсгербера та інших дослідників.

Ця мета конкретизується в таких завданнях: 1) зробити лінгвоісторіографічний огляд праць авторів, які зверталися до поглядів Гумбольдта, Потебні, Сепіра й Уорфа, Л. Вайсгербера та інших дослідників; 2) окреслити перспективи подальших досліджень проблеми.

Проблема взаємозв'язку мови та мислення посідає одне з найважливіших місць не тільки в науці про мову, а й у філософії, психології, соціології та багатьох інших науках. Відзначимо: якщо упродовж тривалого часу дослідження були спрямовані на те, щоб обґрунтувати наявність або відсутність зв'язку між мовою та мисленням, то сьогодні зусилля спеціалістів зосереджені на виявленні характеру цього зв'язку.

Гіпотеза Сепіра-Уорфа безпосередньо пов'язана з етнолінгвістичними дослідженнями американської антропологічної школи. Зацікавленість вчених культурою та мовою американських індіанців цілком зрозуміла на тлі цих соціальних проблем, які виникли в США у зв'язку з існуванням в країні перших індіанських племен. Форми культури, звичаї, етнічні та релігійні представлення, з однієї сторони, та структура мови – з іншої, мали в американських індіанців досить своєрідний характер. Ця обставина і підказала американським вченим думку про прямий зв'язок між формами мови, культури та мислення [2, с. 15].

Гіпотеза лінгвістичної відносності завжди викликала багато суперечок. Автором гіпотези є американський лінгвіст та антрополог Е. Сепір, який чітко висловлює принцип гіпотези в своєму есе «Статус лінгвістики як науки». Б. Л. Уорф, його учень, сформулював гіпотезу лінгвістичної відносності в опублікованому в 1940 р. есе «Наука та лінгвістика». Гіпотеза стверджує, що народи, які спілкуються різними мовами, по-різному сприймають фундаментальні категорії навколишнього світу (час та простір, кількість, причина і т. і.) [3, с. 75]. Б. Уорф, вражений мовною різноманітністю, припустив, що категорії та відмінності кожної мови закріплюють за собою спосіб сприйняття, аналізу та дії в світі. Оскільки всі мови різняться, то їх носії

також мають різнитися в тому, як вони сприймають і діють в об'єктивно подібних ситуаціях.

Розвиваючи ідеї Е. Сепіра, Б. Уорф формулює принцип лінгвістичної відносності у вигляді наступних двох стверджень: 1) наші уявлення неоднакові для всіх людей, а обумовлені категоріями даної мови; 2) існує зв'язок між нормами культури та структурою мови [9, с. 164]. Саме тому «формування думок не є незалежним процесом, строго раціональним в старому сенсі цього слова, а є частиною граматики тієї чи іншої мови і відрізняється у народів в одних випадках незначно, а в інших – досить значно, так само як і граматична будова відповідних мов» [6, с. 209].

Задовго до американських лінгвістів подібні думки висловлювали німецькі вчені Й. Г. Гердер та В. фон Гумбольдт. У Німеччині зазначену проблему детально розробляли Е. Кассіерер і Л. Вайсгербер. Попри інтуїтивну зрозумілість та загальну прозорість головної тези, гіпотеза лінгвістичної відносності не має загальноприйнятого формулювання, а серед лінгвістів та психологів активно дискутуються основні поняття, якими зазначена гіпотеза має керуватися.

Гіпотеза лінгвістичної відносності стала предметом вивчення багатьох лінгвістів, серед яких П. В. Чесноков, В. П. Даниленко, С. Ю. Бородай, Л. Бородіцкі, С. А. Васильєв, А. Вежбицька та ін. Лінгвістична відносність являє собою центральне поняття етнолінгвістики, що вивчає мову в її взаємозв'язку з культурою. Релятивізм в лінгвістиці трансформувався в припущення про те, що чуттєве сприйняття дійсності визначається ментальними уявленнями людини, які знаходяться та можуть змінюватися під впливом мовних та культурних систем. Оскільки в конкретній мові та в конкретній культурі концентрується історичний досвід їх носіїв, ментальні уявлення носіїв різних мов можуть не збігатися [5, с. 170].

З. Д. Попова та І. А. Стернін писали, що головним положенням гіпотези лінгвістичної відносності є ідея про вплив мови на мислення людей: в думках певної нації існують лише ті категорії та концепти, які мають знакові уявлення

в мові. Ця теорія внесла вагомі теоретичні ідеї в лінгвістику ХХ ст., підтвердила важливість вивчення взаємозв'язку мови та мислення, надала стимул для проведення етнолінгвістичних та лінгвокультурологічних досліджень [7, с. 49].

С. А. Васильєв аналізує теоретичні праці Е. Сепіра та виділяє два основні положення, що лежать в основі гіпотези:

1. Мова являє собою лінгвістичну систему, в якій людина виховується та мислить. Таким чином, людина не здатна повністю сприймати дійсність, адже її «світ» будується несвідомо на основі мовних норм.

2. В залежності від умов життя, культурного та суспільного середовища різні групи мають різноманітні мовні системи. Не існує двох однакових мов, які б мали однакову суспільну дійсність, адже в кожній із них міститься своєрідний погляд на світ [2, с. 16–17].

Щодо концептів «Мова» та «Мислення» не існує загальноприйнятої думки. А це робить проблемним аналіз можливого впливу мови на мислення: у яких ситуаціях мова впливає на мислення й культуру, а в яких мислення й культура впливають на мову? Науковець С. Ю. Бородай стверджує, що навіть наявність «слабкої» та «сильної» версії не вирішує проблему, адже при послідовному розгляді «сильна» версія, що декларує повний вплив мови на мислення, суперечить можливості розуміння чужої мови, а отже є софізмом [1, с. 18].

Попри велику кількість експериментів та досліджень, присвячених перевірці гіпотези Сепіра-Уорфа остання так і залишається в статусі гіпотези через суттєво різних результатів емпіричних досліджень.

Наприклад, американський психолінгвіст Л. Бородіцькі проводила експеримент на сприйняття простору та часу носіїв різних мов. Вчена просила розкласти картки в правильному часовому порядку; на картках були зображені різні дії в процесі: поїдання банану, зростання крокодила, старіння людини. Учасники розкладали картки двічі, адже кожен раз їх клали в різних положеннях. Результати здивували науковців. Носії англійської мови

розкладали картки зліва направо, носії івриту – справа наліво (відносно того, як вони звикли читати та писати). А носії мови тайоре розкладали даний їм матеріал у напрямку зі сходу на захід, при цьому вони орієнтувалися самостійно, вчені не давали їм ніяких підказок [11, р. 64]. Отже, можна зробити висновок, що мова впливає не тільки на картину світу, але й на сприйняття людиною самої себе.

Одне з відомих та авторитетних досліджень в сфері сприйняття кольорів, що спростовує гіпотезу Сепіра-Уорфа, належить Б. Берліну та П. Кею. Провівши дослідження двадцяти мов, Б. Берлін та П. Кей виявили, що назви кольорів виникають в цих двадцятьох мовах з різною частотою. Таким чином, «красний» зустрічався у всіх мовах, «зелений» – в дванадцятьох, «жовтий» – в вісімнадцятьох. В результаті подальших досліджень вчені запропонували хронологію появи категорій кольору в мові. Першими категоризованими кольорами, на думку авторів, є ахроматичні білий та чорний. Після них категоризації піддається червоний колір спектру, зелений та жовтий (в будь-якій послідовності), синій та коричневий кольори. Лише після появи категорії «коричневий колір» з'являються помаранчевий, рожевий, сірий, фіолетовий кольори. Дана теорія говорить про те, що дискретизація спектра відбувається не випадково, що виникнення категорій кольору в мові універсально (не залежить від культури) та послідовність виникнення категорій кольору чітко визначена [10, р. 120–125].

Чому існують такі суперечливі дані щодо ствердження чи спростування даної гіпотези? Одну із можливих відповідей дав Дж. Фішман, опублікувавши в 1960 році класифікацію рівнів складності перевірки гіпотези лінгвістичної відносності. Лінгвіст описав 4 рівні, кожен із яких визначається взаємодією двох факторів – аспект, що вивчає мови (I, II рівні – лексика, III, IV – граматика, синтаксис) та вид когнітивної активності (I рівень – лінгвістична поведінка, II – IV рівні – нелінгвістична поведінка). Третій та четвертий рівні складності найбільш високі та найбільше відповідають гіпотезі Сепіра-Уорфа в її класичній варіації [8, с. 22].

Також треба брати до уваги, що характерною рисою людського інтелекту є його адаптивність, здатність винаходити та переробляти концепції світу відповідно до певних умов. Одним із наслідків цієї гнучкості є велика варіативність мов, що з'явилися в усьому світі. Кожна мова володіє своїм власним когнітивним інструментом та складається зі знань та світобачень, що були розроблені протягом тисячоліть в межах культури. Вивчення того, як мови на яких ми розмовляємо формують спосіб мислення, допомагає вченим зрозуміти, як ми створюємо знання і будуємо реальність.

В радянському мовознавстві гіпотеза лінгвістичної відносності отримала негативну оцінку. В. А. Звегинцев у своїй статті підкреслює, що мова, виконуючи посередницьку роль, є похідною від дійсності та від людської свідомості. З цього випливає, що мова лише зображує навколишню дійсність, а структурна різноманітність мов свідчить про різне відображення в мовах картин об'єктивного світу. Отже, мова не може ані керувати розвитком та функціонуванням людської свідомості, ані вказувати людському мисленню правила його поведінки [4, с. 6].

Стосовно питання абсолютизації ролі мови в сприйнятті дійсності, А. Вежбицька стверджувала, що погляди окремого індивіда ніколи не бувають повністю «детерміновані» поняттєвими методами, які надаються індивіду його мовою. Однак можливість відійти від «умов угоди» не виключає вплив мови на мислення, адже це можна відтворити лише завдяки використанню більших довгих та складних виразів. Таким чином, на думку А. Вежбицької, мова не детермінує сприйняття, а направляє його. Цьому впливу можна чинити опір, але мало хто наважується вийти за межі рідної мови через консервативність людини.

Отже, висунута понад шістдесят років тому, гіпотеза лінгвістичної відносності й досі зберігає статус саме гіпотези. Її прихильники нерідко стверджують, що вона ніяких доказів не потребує, адже зафіксоване ній ствердження очевидним фактом; противники ж схильні вважати, що вона не може бути ані доведена, ані спростована.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні лінгвоісторіографічних студій авторів, яких зверталися до поглядів В. Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра й Б. Л. Уорфа, Л. Вайсгербера та інших дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородай С. Ю. Современное понимание проблемы лингвистической относительности: работы по пространственной концептуализации. *Вопросы языкознания*. Москва, 2013. № 4. С. 17–54.
2. Васильев С. А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности. Киев: Наукова думка, 1974. 131 с.
3. Гладилина А. А. Размышления о теории Сепира-Уорфа. *Молодежный научный форум. Гуманитарные науки: материалы XXIV студенческой международной заочной научно-практической конференции*. Москва, 2015. № 5. С. 75–79.
4. Звегинцев В. А. Теоретико-методологические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа. *Новое в лингвистике*. Москва, 1960. Вып. 1. С. 111–134.
5. Кудрявцева Н. Гипотеза лингвистической относительности как основание концепции непереводаемости. *Наукові записки*. Кіровоград, 2009. Вип. 81 (4). С. 168–173.
6. Мюллер М., Сепир Э., Уорф Б. Л., Витгейнштейн Л. Языки как образ мира. Антология. Москва: АСТ, 2003. 576 с.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике: монография. Воронеж: Истоки, 2001. 191 с.
8. Терещенко Т. В., Гончаров О. А. Гипотеза лингвистической относительности: теоретический анализ и эмпирические данные. *Dubna Psychological Journal*. 2014. № 2. С. 11–24.
9. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. Москва, 1960. Вып. 1. С. 157–201.

10. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution: monograph. Berkley: University of California Press, 1969. 178 p.

11. Boroditsky L. How Language Shapes Thought. Scientific American. 2011. February. P. 63–65.

АНОТАЦІЯ

Височина В. І. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження гіпотези Сепіра–Уорфа.

Накопичений лінгвістичний матеріал вимагає теоретичного розуміння та лінгвоісторіографічного висвітлення його подальшого використання: такі наукові праці здаються надзвичайно значними та перспективними. Метою статті є лінгвоісторіографічне вивчення гіпотези лінгвістичної відносності, більш відомої як гіпотеза Сепіра-Уорфа. Ця гіпотеза обговорювалася протягом останніх 60 років. Вона зазнала нового підйому в наукових, антропологічних та соціальних інтересах. Попри велику кількість експериментів та досліджень, присвячених перевірці гіпотези Сепіра-Уорфа остання так і залишається в статусі гіпотези через суттєво різних результатів емпіричних досліджень.

Актуальність дослідження визначається значенням внеску Сепіра і Уорфа до проблеми взаємозв'язку між мовою і думкою, відсутністю особливого складного лінгвістичного та історіографічного висвітлення гіпотези.

Ключові слова: гіпотеза лінгвістичної відносності, мова та мислення, експеримент.

SUMMARY

Vysochyna V. I. Linguo-historiographical Aspect of the Study of Sapir-Whorf Hypothesis.

The accumulated linguistic material requires theoretical understanding and linguohistoriographical coverage for its being used in further: such scientific works seem to be extremely significant and promising. The purpose of the paper is linguohistoriographical study of the linguistic relativity hypothesis, otherwise known as the Sapir-Whorf Hypothesis. The given hypothesis has been passionately debated over the last 60 years. It has undergone a renewed upsurge in scientific,

anthropological and social interest. Several attempts have been made to prove or disprove the moderate version of the theory without producing conclusive results.

The relevance of the study is determined by the significance of Sapir's and Whorf's contribution to the problem of the relationship between language and thought, the lack of a special complex linguistic and historiographical coverage of the hypothesis.

Key words: the linguistic relativity hypothesis, language and thought, experiment.

*А. Р. Габидуллина
(Бахмут)*

УДК 811.161.1'42

**ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ
В РОМАНЕ М. БУЛГАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА»**

В нашей статье предпринята попытка описать особенности вопросительных высказываний в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита». Здесь можно встретить практически все функционально-семантические и прагматические типы этих конструкций, причем их первичная функция – поиск информации, получение ответа – не всегда является главной.

Вопросительные высказывания в романе М. А. Булгакова не раз становились объектом лингвистического описания. Так, Л. А. Мостовая [3] анализирует семантические особенности и иллокутивные функции конструкций с вопросительными словами *зачем* и *почему*. В диссертации Е. С. Баскаковой [1] исследованы экспрессивные возможности вопросительных предложений в книге автора. Статья Ю. М. Маликовой [2] посвящена изучению смысловозначительных особенностей интонационных конструкций в произведениях писателя. В работе Цзян Вэй [6] показано, как употребляется частица ЛИ в разных функционально-семантических типах высказываний в